

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**З КУРСУ ПОЛІТОЛОГІЯ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ
(МОДУЛЬ 3)**

Затверджено на засіданні кафедри соціології праці та управління

Протокол № 10 від 22.11.10

Дніпропетровськ УДХТУ 2010

Конспект лекцій з курсу „Політологія” для студентів всіх спеціальностей денної і заочної форм навчання (Модуль 3) / Н.Г.Міловська, В.М. Продайко. – Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2010. –

Відповідальний за випуск Л.Г.Московських, канд..філос. наук

Навчальне видання
Конспект лекцій
з курсу „Політологія”
для студентів всіх спеціальностей
денної і заочної форм навчання (Модуль 3)

ЗМІСТ

ТЕМА 10. ОСНОВИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ.

10.1. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИИ, ЇХ СИСТЕМА ТА СТРУКТУРА.

10.2. ОСНОВНІ СУБ’ЄКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

10.3. ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

10.4. СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ.

10.5 . МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ.

ТЕМА 11. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ.

11.1. СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС.

11.2. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ.

11.3. ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.

11.4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ТЕМА 10. ОСНОВИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ.

10.1. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИИ, ЇХ СИСТЕМА ТА СТРУКТУРА.

Соціальні науки, що вивчають світові політичні процеси, в якості об'єкта свого дослідження розглядають суспільні явища, до яких уживані терміни «міжнародні відносини», «зовнішня політика», «міжнародна політика», «світова політика». Чільне місце серед цих категорій належить категорії «міжнародні відносини».

Міжнародні відносини – це сукупність різноманітних зв'язків між державами й системами держав, а також між іншими суспільно-політичними суб'єктами, що взаємодіють на світовій арені, яка є результатом їх дій і середовищем, в якому існує світова політика.

Тривалий час в якості еталону міжнародних відносин розглядалися лише офіційні зв'язки між державами, які і репрезентували, власно кажучи, зв'язки між народами. Але сьогодні держава вже не в змозі контролювати усі взаємозв'язки, що виникають між різними суб'єктами суспільного життя, що знаходяться у різних державах. Це викликало не тільки появу нових діючих персонажів міжнародних відносин, які не мають державного статусу, а й міжнародні відносини зовсім іншого типу, ніж були до цього.

Міжнародні відносини мають складну структуру, чільне місце в якій займають міжнародні політичні відносини, які, в свою чергу, визначають зміст міжнародної політики. Підкреслимо, що міжнародні політичні відносини відрізняються від міжнародних економічних, культурних, ідеологічних, релігійних, наукових відносин тим, що вони торкаються, по-перше, сфери державних інтересів і міждержавних взаємодій, по-друге, сфери влади в міжнародних відносинах.

Головними суб'єктами міжнародної політики спочатку були держави та коаліції держав, але за останні сто років до них приєдналися і міжнародні міжурядові організації. Звернемо також увагу на те, що ядром міжнародної політики є боротьба держав за вплив на поведінку інших міжнародних суб'єктів у відповідності до власних інтересів. Це означає, що міжнародні політичні відносини базуються або на міждержавному конфлікті, або на міжнародній співпраці. Раніше це мало вигляд проблеми війни чи миру.

Відомо, що держава має внутрішні і зовнішні функції. В останньому випадку ці функції знаходять свій вираз у зовнішній політиці. Змістом зовнішньої політики держави є питання її обороноздатності, співпраці з іншими державами, а в останній час і підтримки світового порядку.

Зрушення в світовій економіці ще в середині 19 сторіччя призвели до перетворення світу в єдине ціле та виникненню світової політики, що відрізняється як своїми міжнародними масштабами, так і змістом проблем і

характером дій своїх суб'єктів. До того ж, світова політика ширше міжнародних відносин як за своєю проблематикою, так і за кількістю задіяних у неї суб'єктів.

З боку теорії, предметом дослідження міжнародних відношень є: закономірності міжнародних відносин як цілісної системи; міжнародна політика та зовнішня політика окремих держав; динаміка і тенденції світового політичного процесу та напрямів діяльності її головних суб'єктів.

Для вивчення міжнародних відносин використовується методи і методики, що використовуються в інших суспільних науках, але з врахуванням специфіки предмету дослідження. Наприклад, з соціології сюди прийшли методи спостереження, опитування експертів, аналізу документів, з психології – метод когнітивного картування, з математики – метод системного моделювання та таке інше.

Взагалі, міжнародні відносини поділяються на політичні, економічні, науково-технічні, ідеологічні, культурні, військові. Головними серед них є міжнародні політичні відносини, які відрізняються від інших відносин цього рівня тим, що, по-перше, вони відносяться до сфери державних інтересів та міждержавної взаємодії, а, по-друге, - торкаються питань влади в міжнародних відносинах.

В структурі міжнародних відносин вирізняються наступні їх рівні: глобальний, регіональний, субрегіональний, міжнародно-ситуаційний, груповий та двосторонній.

Глобальний рівень охоплює найбільш загальні питання світової політики, економічного та соціального розвитку сучасної цивілізації. Регіональний рівень – це підсистеми міжнародних відносин, які складаються в великих географічних зонах. Різниця між регіональним та субрегіональним рівнями досить умовна і залежить від кута зору. Але так чи інакше, субрегіон є частина регіону і становить собою локальну групу держав з більш тісними взаємовідносинами, що мають свою специфіку відносно регіону в цілому.

Міжнародно-ситуаційний рівень може з'явитися на будь-якому структурному рівні системи міжнародних відносин. Його головна відмінність – наявність конкретної міжнародно-політичної ситуації, що породжує особливий вузол політичних, військово-стратегічних та інших міждержавних відносин. Різновидом міжнародно-політичної ситуації є міжнародний конфлікт.

Взаємодія між головними учасниками міжнародних відносин знаходить своє відображення в структурі цих відносин, характер якої визначає стабільність усієї системи. З виникненням ядерної зброї та розширенням системи міжнародних відносин до глобальних масштабів структура міжнародної системи стала визначатися наявністю та численністю наддержав та співвідношенням сил між ними.

В залежності від кількості великих держав, які входять до міжнародної системи, вирізняють два типи структур міжнародних відносин – мультиполярну структуру та біполярну.

Основним законом функціонування системи міжнародних відносин є закон підтримання динамічної рівноваги. Зазначимо, що існування певної політичної рівноваги виступає головною передумовою нормального функціонування міжнародної системи. У той же час, в кожній системі рівновага між державами постійно порушується, потім відновлюється, але вже на новій основі, що свідчить про динамічний характер політичної рівноваги.

В кожному конкретно-історичному стані міжнародної системи закон динамічної рівноваги виявляє себе у тій чи іншій формі. Але історично найбільш розповсюдженою завжди була форма балансу сил, яка є універсальною закономірністю розвитку міжнародних відносин в цілому. При цьому під силою розуміють здатність кожної держави захищати свої інтереси. Матеріальним показником такої здатності може бути геополітичний, економічний, військовий та науково-технічний потенціал держави. Але у повній мірі міць держави можна зрозуміти лише порівнюючи її з відповідним потенціалом інших держав. Суттєво, що принцип балансу сил існує не для збереження миру чи міжнародного взаємопорозуміння, а для забезпечення незалежності кожної держави в системі держав, не припускаючи збільшення сили тієї чи іншої держави до таких меж, коли вона починає загрожувати усім.

В теорії міжнародних відносин є різні варіанти моделювання системи цих відносин, одним із яких є виокремлення декількох типів міжнародних відносин, а саме: система балансу сил, незалежна біполярна система, жорстка біполярна система, ієрархічна система та система «вето».

В системі балансу сил основними чинниками є тільки національні держави з великим військовими і економічними можливостями. Незалежна біполярна система складається з учасників різних типів: окремих держав, блоків держав, лідерів блоків, членів блоків, держав, що не приєдналися до блоків, і універсальних організацій. Жорстка біполярна система схожа на незалежну біполярну, але у неї нема держав, що не приєдналися. Ієрархічна система виникає тоді, коли в системі держав встановлюється одноособова влада якої-небудь однієї з них. Система «вето» - це система держав-учасників, в котрій кожний учасник розпоряджається значним запасом ядерної зброї. Члени такої системи не схильні до утворення союзів, але намагаються не збільшувати вірогідність війни за одночасним збереженням напруги. Тому така система завжди характеризується відносною нестійкістю.

10.2. ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

Суб'єктами міжнародних відносин є держави, партії, міжнародні організації, транснаціональні корпорації та таке інше. Чільне місце серед них займають держави і міжнародні організації.

Прихильники так званого політичного реалізму стверджують, що основним суб'єктом світової політики є держава, дії якої в цій царині сьогодні спираються на наступні закономірності: 1) формою міжнародної діяльності держав як головних учасників міжнародних відносин є військова стратегія і

дипломатія; 2) державна політика існує у двох різновидах: внутрішній і зовнішній (міжнародній), що мають як взаємозв'язок, так і суттєві відмінності; 3) діючи у межах міжнародної економічної системи, кожна держава прямує до таких цілей як економічна корисність, власне зростання, соціальна стабільність і володіння засобами для досягнення своїх політичних цілей; 4) вихідний пункт міжнародної політики укорінений у національному інтересі, що розуміється як прагнення до максимізації власної могутності та зменшенні влади інших; 5) потреба в захисті та просуванні національного інтересу викликає необхідність володіння якомога більш могутнім військовим потенціалом, котрий у свою чергу залежить від природних, економічних і інших ресурсів держави; 6) результатом прагнення кожної держави до максимального задоволення своїх національних інтересів є встановлення на світовій арені певної рівноваги (балансу) влади (могутності), котра є єдиним реалістичним засобом забезпечення і збереження миру.

Однак треба враховувати те, що за складності сучасного світу усі особливості міжнародних відносин віднести тільки на рахунок активності держави буде помилкою. Тому сьогодні політична наука поряд з державами в якості важливих учасників міжнародних відносин і суб'єктів світової політики розглядає і міжнародні організації.

Міжнародна організація – це інструмент сумісного вирішення міжнародних проблем, які стосуються інтересів декількох держав або групи громадян цих держав.

Політична думка по різному оцінює роль такого роду інститутів. Якщо представники реалістичного спрямування вважають, що міжнародні організації виконують другорядну роль в міжнародних відносинах, то на думку лібералів ці організації повинні поступово витіснити держави на периферію політики.

Теорія міжнародного права поділяє міжнародні організації на наступні їх види:

- міждержавні міжнародні організації загальної компетенції, якими є об'єднання держав і діяльність яких торкається усіх сфер відносин між ними – економічної, політичної, культурної та таке інше;

- міжнародні міждержавні організації спеціальної компетенції, якими є об'єднання держав і діяльність яких спрямована на одну із спеціальних областей міждержавних відносин, наприклад військово-політичні організації (НАТО), економічні організації (МВФ), організації ООН в питаннях культури та освіти (ЮНЕСКО);

- відкриті міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав, куди приймається будь-яка держава, якщо вона відповідає вимогам членства в них (наприклад, Світова організація охорони здоров'я);

- закриті міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав, до якого приймають нових членів тільки за згодою засновників (НАТО);

- універсальні міжнародні організації, які передбачають можливість прийому до них держав незалежно від їх регіональної належності (ООН);
- регіональні міжнародні міждержавні організації, якими є об'єднання держав одного якогось регіону (Ліга арабських держав).

Разом з міжнародними міждержавними організаціями існують ще міжнародні неурядові організації, відмінністю котрих є те, що вони засновуються не представниками офіційних державних структур, а приватними особами і громадськими об'єднаннями різних держав.

В уставах міжнародних організацій її суб'єкти (держави, громадські об'єднання, приватні особи), яких називають членами цих організацій, формально є рівноправними.

Правова основа діяльності міжнародної організації визначається засновниками ще до її створення, але з часом переглядається і доповнюється. Якщо ж якийсь засновник відмовляється визнати зміни, то він може, по-перше, добровільно покинути цю організацію, по-друге, не брати на себе обов'язків по виконанню цих змін, але не заважаючи при цьому іншим членам організації в їх визнанні; по-третє, бути виключеним з міжнародної організації за систематичне невиконання своїх уставних обов'язків.

Діяльність міжнародної організації потребує чималих витрат, які розподіляються між усіма членами у вигляді внесків, розміри яких залежать від фінансових можливостей учасників.

10.3. ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

В кінці XIX і на початку XX сторіччя в політології з'являється її новий напрям – геополітика. Геополітика – це наука про умови безпеки в світі і формування світового порядку, про взаємозв'язок просторових факторів та міжнародних центрів сили, про вплив природних, технологічних, соціальних, демографічних умов на роль держави в сучасному світі. В останній час до сфери інтересів геополітики увійшов і такий «віртуальний» фактор як мобільний зв'язок і Інтернет.

Геополітика виникла на фундаменті ідей географічного детермінізму, сформульованих ще у Древній Греції. В Новий час на зв'язок політики та географії звернув увагу французький мислитель Жан Боден (1530 – 1596), який стверджував, що розвиток суверенної держави безпосередньо залежить від природних умов. Поступово ідеї географічного детермінізму розповсюдились і на інші країни, наприклад, Германію та Росію.

В своєму розвитку геополітика пройшла декілька етапів, в кожному з яких домінувала якась національна геополітична школа – германська, британська, північноамериканська. Саме ці школи утворили так званий класичний період в історії геополітичної думки.

Наприклад, германська геополітична школа здійснила перехід від ідей географічного детермінізму до сучасності. Саме німецький географ Ф.Ратцель (1844 – 1904) теоретично обґрунтував положення про те, що простір – це не тільки територія, яку займає держава, а її політична сила. Він же почав уживати термін «життєвий простір», а також сформулював закони експансії, за якими потяг до розширення території, в першу чергу за рахунок «культурно відсталих» країн, є невід’ємною рисою кожної великої держави.

Ідеї Ратцеля розвинув К.Хаусхофер (1869 – 1946), який також вбачав головну спонукальну силу кожної держави в її потязі до розширення свого життєвого простору. Тому поглинання малих держав великими державами заради економічної самодостатності є необхідністю, а не політичною примхою. До речі, майбутній світовий устрій за Хаусхофером має вигляд системи з кількох політичних регіонів, а саме регіону пан-Америку на чолі з США, регіону Великої Східної Азії на чолі з Японією та регіону пан-Європи на чолі з Германією.

В британській геополітиці помітну роль відіграла творчість Х.Макіндера (1861 – 1947), який стверджував, що політична могутність держави залежить від її географічного положення і що материкова частина Землі визначає стратегічний вплив на політичні процеси. Макіндер ввів в науковий обіг поняття «Світовий острів», яким він означив суцільну частину суші, до якої увійшли оточені з усіх боків Світовим Океаном Азія, Африка і Європа. Внутрішню частину Євразії (Хартленд) цей геополітик визнавав ключовою територією в геополітичному сенсі. Зміст головної геополітичної ідеї Макіндера визначена формулою «Хто володіє Східною Європою - той панує над Хартлендом; хто володіє Хартлендом – той панує над Світовим островом; хто володіє Світовим островом – той панує над усім світом». Пізніше він дещо змінив свою концепцію, стверджуючи, що геополітичним центром Землі є Північна Атлантика і тому країни, що розташовані по її узбережжю, зможуть протистояти могутності держави, яка буде домінувати у Хартленді. Саме завдяки своїй концепції північного атлантизму Макіндер став хрещеним батьком майбутнього блоку НАТО.

Засновником американської геополітики є адмірал А.Мэхэн (1840 – 1914), який стверджував, що військово-морська могутність держави є головною частиною її геополітичного потенціалу. Свою ідею він відобразив у формулі «військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази». Цей геополітик вважав за необхідне відмовитися від так званої зовнішньополітичної «доктрини Монро», за якою США повинні «самоізолюватися» від світової політики, і, навпаки, у союзі з Великобританією, як могутньою морською державою, боротися за панування в Світовому океані, з якого можна впливати на політичні процеси у будь-якому куточку світу. Пізніше Мехен до стану союзників США вніс ще Германію і Японію, з якими Америка буде в змозі протистояти Росії та Китаю.

Послідовник Мехена політолог Н.Спайкмен (1893 – 1943) переглянув висновки Макіндера відносно значення в світовій політиці євразійського

Хартленду. Дійсним ключем до влади над світом, стверджував він, є контроль узбережжя між Хартлендом та Великим морським шляхом, який прямує з Західної Європи від Балтійського та Північного морів через Атлантичний океан, Середземне та Червоне моря, Індійський океан до Японії. До цієї території, яку Спайкмен назвав Римлендом (Крайня Земля), ввійшли країни Західної і Центральної Європи, держави Близького та Середнього Сходу, а також Індія, Тібет, Китай та держави Південно-Східної Азії. В зв'язку зі своєю концепцією американський геополітик формулу Макіндера перетворив на формулу «Хто контролює Римленд панує над Євразією; хто панує над Євразією – контролює долю світу». Підкреслимо, що ідеї Спайкмена були використані під час «холодної війни» в якості теоретичних аргументів політичної та військової стратегії США відносно розміщення багаточисленних американських військових баз по всій лінії Римленду.

В цілому геополітика класичного періоду була євроцентристською та мала загальноконтинентальний та загальноокеанський характер і була спрямована на боротьбу та захоплення, території (звідси війни за поділ та переподіл світу). Хоча треба визнати, що на той час геополітична теорія не була ні універсальною, ні глобальною.

Сучасний етап історії геополітичної думки починає свій відлік з післявоєнного переустрою світу. При цьому вона змінила свій євроцентристський вигляд, оскільки почала враховувати усіх учасників світової політики, а не тільки великі європейські держави. Суттєвою відмінністю сучасної геополітики є також те, що вона вже не визнає за потрібне захоплення певних територій, акцентуючи увагу на контролі над ними.

При усіх змінах в геополітичних парадигмах, в їх зміст завжди входять в якості головних складових геополітична та військова стратегія. При цьому під геополітичною стратегією розуміють визначення міста держави в світовій політиці, а під військовою стратегією – цілі та засоби підготовки, а також використання військових сил в можливій війні за геополітичні цілі.

Геостратегія сучасних розвинених держав має три рівні. Вищий рівень геостратегії зветься національною стратегією і включає до себе стратегії в окремих сферах і напрямах розвитку нації. Тобто, національна стратегія визначає цілі розвитку нації, забезпечує ефективне використання духовних та матеріальних ресурсів, спрямовуючи націю на досягнення національних цілей.

Другий рівень геостратегії – це стратегія національної безпеки або «велика стратегія», «оборонна стратегія», «стратегічна доктрина». Цей рівень включає до себе стратегії діяльності тих сфер, котрі виключно важливі для національної безпеки, тобто для забезпечення прийнятних умов існування та розвитку нації.

Третій рівень геостратегії – військова стратегія, котра координує тільки військові питання національної безпеки, а саме: розвиток військової промисловості та забезпечення армії бойовою технікою, зброєю, засобами зв'язку, амуніцією, а також бойову підготовку військових, боєздатність армії.

10.4. СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ.

Важливим питанням теорії міжнародних відносин є питання міжнародних конфліктів. Міжнародний конфлікт – це безпосереднє або опосередковане зіткнення інтересів двох або декількох сторін – суб'єктів конфлікту (держав, груп держав, народів, політичних рухів) на підґрунті існуючих між ними розбіжностей об'єктивного чи суб'єктивного характеру. За своїм походженням ці суперечності та народженні їми проблеми можуть бути територіальними, національними, релігійними, економічними, військовими, науково-технічними та таке інше. Але в цілому конфлікт завжди приймає політичну форму, оскільки ці суперечності усвідомлюються та вирішуються державами за допомогою механізмів формування та здійснення зовнішньої політики.

Виникнення та розвиток міжнародного конфлікту пов'язано не тільки з об'єктивними розбіжностями, що завжди існують у відносинах між державами, але й з таким суб'єктивним фактором як зовнішня політика самих держав. Конфлікт викликається, а потім і вирішується, саме завдяки свідомій цілеспрямованій зовнішній політиці держави, включаючи сюди особистісні характеристики та якості причетних до неї політичних діячів.

Політична наука та політична практика знають різні види і типи міжнародних конфліктів. Найчастіше їх поділяють на симетричні та асиметричні конфлікти. До симетричних відносять такі конфлікти, що мають приблизно однакові сили з обох сторін. Асиметричні ж конфлікти – це конфлікти з великою різницею у потенціалах конфліктуючих сторін.

Дослідження системно-структурних характеристик міжнародних конфліктів визначили різні закономірності їх функціонування. Наприклад, неможливо розглядати це явище як щось постійне, оскільки у його розвитку змінюється рівень і навіть зміст зацікавленості учасників конфлікту, чисельність яких може розширюватися, зменшуватися, а також може відбуватися заміна одних учасників на інших.

Багато для розуміння конфлікту дає аналіз послідовності змінюючих одне одного фаз його розвитку, оскільки допомагає розглядати конфлікт як єдиний процес, але такий, що має різні взаємозалежні сторони. Такий аналіз враховує те, що фази розвитку міжнародного конфлікту – це не довільні та абстрактні відрізки часу, а реальна тривалість розвитку подій, котра знову ж таки визначається реальними чинниками. З цього боку в загальному вигляді конфлікт поділяється на наступні фази.

Перша фаза міжнародного конфлікту – принципове політичне відношення між учасниками конфлікту, яке сформувалося на підґрунті об'єктивних та суб'єктивних суперечностей, економічних та політичних інтересів сторін та відповідних економічних, ідеологічних, правових, військово-

стратегічних, дипломатичних кроків, які відбуваються у більш-менш загостреній конфліктній формі.

Друга фаза – суб'єктивне визначення учасниками конфлікту своїх інтересів, цілей, стратегії та форм боротьби задля вирішення існуючих суперечностей з урахуванням свого потенціалу та можливостей використання мирних чи військових засобів, зовнішніх союзів та зобов'язань, а також оцінки загальної внутрішньої та міжнародної ситуації. У цій фазі визначається і навіть частково реалізується система взаємних практичних дій, з метою вирішення суперечностей в інтересах тієї або іншої сторони або на засадах компромісу між ними.

Третя фаза – використання конфліктуючими сторонами широкого діапазону економічних, політичних, ідеологічних, психологічних, моральних, правових, дипломатичних та військових (але не у формі безпосередньої збройної боротьби) засобів, включення інших держав у тій чи іншій формі до вирішення конфлікту.

Четверта фаза – зростання боротьби до найвищого політичного рівня – міжнародної політичної кризи, що може охопити не тільки безпосередніх учасників, а й держави регіону конфлікту, світові держави, а в окремих випадках і увесь світ. Ця фаза займає особливе місце, оскільки її небезпека полягає у тому, що вона може викликати збройне протистояння. У цей період дуже швидко змінюється ситуація, зростає активність та роль військових, які свідомо або й несвідомо можуть підштовхнути учасників конфлікту до використання сили.

П'ята фаза – міжнародний військовий конфлікт, що починається з обмеженого конфлікту, але здатний зростати до найвищого рівня військового протистояння з використанням сучасної зброї та залученням союзників і світових держав, а також розширенням території.

У теорії та практиці існують різні шляхи виходу з конфліктної ситуації. У випадку фази військового протистояння учасники конфлікту намагаються одержати військову перемогу, оскільки переможець може нав'язати переможеному власну волю. У цьому випадку конфлікт припиняється, але в майбутньому він може поновитися.

«Мирне» урегулювання конфлікту – це дуже широке поняття, що охоплює декілька напрямів виходу із конфліктної ситуації.

По-перше, це вирішення конфлікту, тобто повне усунення його причин, котра. Це, за правило, закінчується підписанням згоди відносно вирішення конфлікту.

По-друге, це урегулювання конфлікту. У цьому випадку головні чинники конфлікту продовжують існувати, але їх подальший вплив обмежується, що гарантує мінімальний рівень безпеки для зацікавлених сторін. До цього ще й визначаються умови, за яких конфлікт не буде розвиватися по найгіршому сценарію, хоча можливість його повного вирішення відкладається на майбутнє.

По-третє, це шлях недопущення військової фази конфлікту. Якщо ж військові дії почалися, то цей варіант передбачає досягнення згоди про замирення або хоча б про припинення вогню. Зазначимо, що оскільки військова фаза містить у собі велику небезпеку та чималі витрати, її призупинення само по собі вже є серйозне досягнення.

Додамо, що будь-які мирні шляхи урегулювання конфлікту потребують не тільки зусиль усіх причетних до цієї ситуації сторін, а й участі не залучених до протистояння держав та інших акторів.

Мирне урегулювання у будь-якому своєму варіанті передбачає ведення перемов, процес яких в умовах конфлікту дуже ускладнений і тому відзначається особливою специфікою. Зокрема, перемовний процес поділяється на наступні етапи: етап підготовки до перемов; етап викладення власних пропозицій та критики вимог протилежної сторони; етап дискусії по головним питанням перемов; фінальний етап, коли перемови або завершуються прийняттям спільного рішення чи документу, або остаточно заходять у глухий кут. В загальному вигляді перемови виконують наступний ряд своїх важливих функцій: функцію спільного пошуку вирішення проблеми; інформаційно-комунікативну функцію; функцію вирішення якоїсь внутрішньополітичної проблеми; функцію пропаганди.

Однією з найважливіших передумов початку перемовного процесу є наявність перемовного простору, тобто ситуації, за якої теоретично можливе досягнення взаємної згоди на підґрунті бодай часткового співпадання позицій та взаємних поступок потенційних учасників перемов. Якщо ж перемовний процес відсутній, тоді треба шукати інший вихід із конфліктної ситуації або спробувати переглянути свої позиції, формуючи таким чином новий перемовний простір.

10.5 . МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ.

В теорії та практиці міжнародних відносин під міжнародною безпекою зазвичай розуміють відсутність безпосередньої військової загрози. На практиці таке уявлення, по-перше, стимулює потужну державу саме до порушення міжнародної безпеки заради попередження навіть появи можливості військової загрози, а, по-друге, взагалі не гарантує мир на тривалий час. До того ж сьогодні докорінно змінилися умови в світі, що викликало нові погрози в організації міжнародної безпеки. Наприклад, з виникненням зброї масового ураження перед світовим співтовариством постала задача запобігання її розповсюдженню, оскільки це обов'язково викличе порушення ядерного балансу на регіональному і навіть глобальному рівнях. Виникла також загроза терористичних актів на АЕС та хімічних підприємствах. Великого значення набули економічні і інформаційні аспекти забезпечення міжнародної безпеки, недотримання яких за умов глобалізації здатні дестабілізувати увесь світ. Новим змістом поняття міжнародної безпеки заповнюють зростаючі екологічні, енергетичні та продовольчі проблеми.

Змінилися і суспільно-політичні умови, за яких повинні вирішуватися нові задачі як в цілому в системі міжнародних відносин, так і в сфері міжнародної безпеки. Так сьогодні міжнародна сфера здатна зламати будь-яку державу, незважаючи на її економічну та військову міць. Навіть таку державу, що навіть не виявляє ніяких ознак зовнішньої агресивності. Але одночасно, та ж сама міжнародна сфера може стати найпотужнішим фактором внутрішньої безпеки навіть найменшої держави.

Зазначимо, що сьогодні міжнародні відношення більш розплутують клубок проблем, який дістався людству від минулого, аніж прокладають шлях до майбутнього. Інакше кажучи, зараз лише закладаються підвалини міжнародної безпеки, яка буде визначатися не відсутністю війн та збройних конфліктів, не збереженням вже надбаного спокою, а здатністю світового співтовариства в цілому передбачати та своєчасно здійснювати необхідні зміни в міжнародних відносинах.

Сучасна теорія міжнародних відносин наголошує, що зміст проблеми забезпечення міжнародної безпеки виглядає наступним чином.

Будь-яка держава бере участь у будь-якому режимі безпеки лише на підставі власних інтересів і, в першу чергу, на підставі інтересів забезпечення власної національної безпеки. Тобто, саме національна безпека є базовою категорією, відправним пунктом для визначення поняття міжнародної безпеки. Зазначимо, що традиційно під національною безпекою розуміється захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх погроз. Стан безпеки виконується лише за гарантії того, що ніхто не замірюється на суверенітет держави та її територіальну цілісність, а також держава відіграє відповідну роль в функціонуванні системи міжнародних відносин. Вочевидь, за такого підходу до питань безпеки в вирішенні цієї проблеми переважають політичні та військові акценти.

У військово-політичному розумінні феномену безпеки можна виокремити три моделі режиму безпеки для кожного регіону світу: режим загальної безпеки; режим колективної безпеки; режим безпеки на засадах співробітництва.

Міжнародний режим загальної безпеки передбачає добровільну відмову від конфронтації між будь-якими державами. Головними принципами дотримання такого режиму є: 1) використання військової сили виключно у цілях самооборони, а не як засоба урегулювання міжнародних конфліктів; 2) відмова від стратегії досягнення військової переваги; 3) визнання, що безпека іншої держави не залежить від рівня її військової могутності; 4) визнання скорочення збройних сил та зброї принципом загальної безпеки.

Під режимом колективної безпеки розуміють такий порядок міжнародної співпраці, за яким кожний акт агресії проти будь-кого з учасників співтовариства розцінюється як агресія проти усіх, що передбачає колективний опір агресору.

Режим безпеки на засадах співробітництва визначається як дипломатична співпраця між державами у сфері забезпечення безпеки. Цей режим акцентує увагу на превентивній (попереджувальній) дипломатії та мірах військово-політичній довіри, віддаючи перевагу налагодженню зв'язків міждержавного діалогу в питаннях безпеки.

Зазначимо, що сьогодні у світі значну роль стали відігравати недержавні актори міжнародних відносин, що привело до зменшення впливу на ці відносини окремих суверених національних держав. З боку прихильників ліберальної ідеології це розцінюється як безумовний позитив. Але, якщо брати до уваги міжнародну безпеку, то можна побачити і суттєвий негатив. Мова йде в першу чергу про терористичні організації, які за умов технічного прогресу та сучасних засобів комунікацій здатні кинути виклик як окремим державам, так і їх різноманітним об'єднанням. Треба визнати, що сучасні держави, навіть найпотужніші, виявились не підготовленими до цього виклику, що потребує докорінної зміни уявлення про національну та міжнародну безпеку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть основні етапи еволюції міжнародних відносин.
2. Як співвідносяться між собою поняття «міжнародна політика» та «світова політика».
3. Дайте визначення предмету дослідження теорії міжнародних відносин.
4. Сформулюйте основний закон існування системи міжнародних відносин.
5. Дайте загальний перелік основних суб'єктів міжнародних відносин.
6. Визначте зміст поняття «геополітика».
7. Дайте перелік основних категорій геополітики.
8. Що таке геополітична картина світу?
9. Назвіть три рівня сучасної геостратегії.
10. Дайте визначення поняттю «міжнародний конфлікт».
11. Розкрийте зміст усіх фаз міжнародного конфлікту.
12. Розкрийте зміст головних напрямів виходу з міжнародного конфлікту.
13. Дайте визначення поняттю «міжнародна безпека».
14. Розкрийте зміст головних режимів міжнародної безпеки.
15. Визначте, за яких факторів зросла небезпека з боку терористичних організацій.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ І РЕФЕРАТИВ

Україна в системі сучасних міжнародних відносин.

Пріоритетні напрямки зовнішньополітичної діяльності України.

Місце України в сучасних світових конфліктах

Політичні аспекти глобальних проблем людства.

Національні інтереси і національна безпека України.

ТЕМА 11. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ.

11.1. СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС.

Політика, якщо на неї дивитися з боку її динаміки, часових та просторових змін, її носіїв та суб'єктів, зветься політичним процесом. Політичний процес – це сукупність видів діяльності учасників політичних відносин, що відображають окремі стадії зміни політичної системи.

В сучасному політичному житті виокремлюють різні політичні процеси: внутрішньополітичні та зовнішньополітичні, стабільні та нестабільні, еволюційні та революційні, конфронтаційні та консенсусні, тривалі та короточасні, глобальні та регіональні (локальні), відкриті та закриті (латентні). Наведена класифікація підказує, що політичний процес визначається, насамперед, характером політичних змін, які, головним чином, визначають: по-перше, перехід політичної системи із одного стану до іншого; по-друге, перетворення, що здійснюються в політичній структурі суспільства, політичній культурі і політичній поведінці; по-третє, трансформацію політичних інститутів; по-четверте, ускладнення форм політичної взаємодії.

З боку організації спрямованості політичного процесу в ньому виокремлюють три головних стадії: підготовку, прийняття рішення та реалізацію політичного рішення. Перша стадія – підготовка рішення – охоплює різноманітну діяльність з артикуляції та агрегації політичних інтересів, їх чіткого усвідомлення, формулювання та подання конкретних вимог та пропозицій органам влади, які приймають обов'язкові для усього суспільства рішення. Друга стадія – прийняття рішення – безпосередньо визначає головний зміст політики, оскільки формулює її цілі, вибір тих чи інших засобів та дій їх реалізації. Суттєво, що прийняття рішень залежить від розуміння проблеми, кількості учасників та їх інтересів, існуючих традицій, а також методів прийняття рішень. Що стосується останнього, то в практиці найчастіше використовують три метода прийняття політичних рішень. Перший метод - раціонально-універсальний - припускає одне визначення головної проблеми та один шлях її вирішення. Важливо, що при цьому свідомо ігноруються несуттєві проблеми. Другий метод - метод графів (або обмежених порівнянь), сутність котрого полягає в прийнятті часткових рішень, спрямованих на поліпшення ситуації, а не на повне вирішення проблеми. Третій метод - змішаний, за допомогою якого визначається і головна проблема з можливим варіантом її вирішення, і одночасно формулюються

часткові проблеми, вирішення яких поступово веде до вирішення головної проблеми. Зазначимо, що реальний зміст політичного процесу безпосередньо залежить від його третьої стадії – реалізації рішень. При цьому треба враховувати, що характер останніх повинен бути деталізований для кожного рівня управління, а також гарантований від викривлення їх змісту виконавцями цих рішень.

Прийняття та реалізація політичних рішень спираються на різні стратегії. До головних з них відносяться популізм, демократизм, елітизм, консерватизм, радикалізм.

Популізм – це орієнтація на настрої та вимоги мас, це пряма апеляція до думки народу, звернення до нього за підтримкою. Важливо зрозуміти, що хоча ця стратегія й претендує на народність, зазвичай вона лише використовується політиками для отримання або збереження влади, для камуфлювання своїх політичних цілей і тому в дійсності зміст такої політики не співпадає з потребами широкого загалу. Інакше кажучи, популізм в короткочасній перспективі орієнтується на суспільну думку і тому усе ж таки містить в собі деякі елементи демократії. Але з боку тривалої перспективи така стратегія не може бути ефективною, оскільки догоджуючи масовим настроям спрощує сутність суспільних проблем, викликаючи ілюзію їх швидкого та легкого вирішення, не припускаючи при цьому будь-яку необхідність непопулярних рішень.

Демократизм – це залучення громадян до реальної участі в підготовці та реалізації політичних рішень, а не обмеження цієї участі лише врахуванням інтересів різних верств населення.

Елітизм – це стратегія, що орієнтується на перетворення процесу прийняття та реалізації політичних рішень в діяльність виключно політиків та вищих чиновників, з одночасним відстороненням від участі в ньому населення, посиляючись при цьому на некомпетентність та високу іраціональність останнього. Однією з сучасних форм елітизму є технократизм – влада вузького кола спеціалістів-управлінців, що керуються науковими знаннями та вимогами, які, в свою чергу, визначаються можливостями ефективного використання техніки та технологій. Елітизм орієнтується на репрезентативну (представницьку) демократію та зводить політичну діяльність громадян лише до їх електоральної активності, тобто до вибору своїх політичних представників. Ця стратегія слугує камуфлюванню панування окремих груп людей, а тому призводить до відчуження широких кіл громадян від реальної політики, підриваючи тим самим соціальну базу демократії.

Консерватизм – це стратегія, що орієнтується на збереження існуючих політичних інститутів, на повагу до традицій та історичних цінностей. З боку політичних досягнень консервативна стратегія допомагає урятуватися від значних політичних помилок, але при цьому перешкоджає реформуванню суспільства, консервуючи застарілі політичні інститути та соціальні привілегії, закладаючи тим самим підґрунтя для радикальних рухів.

Радикалізм – це протилежна консерватизму політична стратегія, яка акцентує негативне відношення до існуючого політичного управління, вимагаючи при цьому швидких та принципових політичних змін. Найбільш адекватною формою реалізації радикалістської стратегії є революція, здійснення якої завжди має тенденцію до ескалації руйнівних наслідків в різних сферах суспільного життя.

11.2. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ.

Політичний процес з боку своєї динаміки має три головних режиму свого існування: режим функціонування, режим занепаду та режим розвитку. Режим функціонування передбачає просте відтворення існуючих політичних інституцій, норм, зразків поведінки, політичної культури, забезпечуючи тим самим відповідну стабільність політичної системи. Режим занепаду – це фаза падіння ефективності політичної системи, її деградація, що в окремих випадках може закінчитися розпадом цієї системи. Зазначимо, що важливим показником і одночасно причиною занепаду є руйнування колективних цінностей, атомізація політичних суб'єктів, зростання егоїстичної спрямованості у політиці. Режим розвитку – це перехід від застарілих форм політичного життя до сучасних форм. В цьому сенсі політичний розвиток ми маємо тоді, коли є своєчасна адаптація політичної системи до відповідних змін суспільного середовища, до вимог часу, за рахунок чого забезпечується ефективне вирішення нових задач суспільства, його цілісності та життєстійкості.

Головною метою політичного розвитку, в сучасному європейському розумінні цього процесу, є завдання зробити політичну систему більш відкритою, незалежною від різних ідеологічних, релігійних та інших догм, здатною сприймати які завгодно альтернативи чи варіанти політичних рішень та раціонально відбрати найкращі з них, тобто ті, які найбільш придатні для громадян держави з боку довготермінової їх перспективи. Спираючись на таке завдання, політична теорія визначає і відповідні задачі політичного розвитку, головними з яких є: 1) побудова інститутів оптимального представництва в органах державної влади інтересів різних груп громадян; 2) зростання політичної участі усіх верств населення в політичному процесі, в державних та суспільних справах; 3) посилення структурної диференціації та функціональної спеціалізації органів влади на засадах принципу поділення законодавчої, виконавчої та судової влади; 4) формування раціональної бюрократії, тобто компетентних та відповідальних службовців державного апарату, підконтрольних представницьким органам влади та населенню держави; 5) забезпечення національної єдності, припускаючи формування у громадян почуття національно-державної єдності; 6) підтвердження політичною системою своєї ефективності підвищенням доброту населення держави.

Політичний розвиток – це дуже складний процес, який завжди супроводжується відповідною чергою криз, під час яких спостерігається зниження здатності політичної системи регулювати та контролювати суспільні процеси, внаслідок чого можуть виникати різні політичні конфлікти. До

найбільш типових криз можна віднести кризи ідентичності, співучасті, легітимності, розподілу. Криза ідентичності виявляється тоді, коли громадяне не ідентифікують себе з державою і нацією, розглядаючи державну владу як чужу і навіть ворожу їм силу. Криза співучасті виникає тоді, коли політичні інститути не здатні забезпечити політично коректну активність громадян, яка може набувати форми таких радикальних масових заворушень як бунти, революції та таке інше. Криза легітимності визначається невідповідністю діяльності влади ціннісним уявам громадян, завдяки чому ця діяльність розглядається як аморальна та несправедлива. Криза розподілу виникає при нездатності держави забезпечити більш-менш гідний для громадян рівень (стандарт) споживання, що може бути не тільки наслідком економічних труднощів, а й непропорційним розподілом доходів, що призводить до великої економічної поляризації суспільства.

Важливо підкреслити, що під час суспільної перебудови вищезгадані кризи можуть існувати одночасно. А це викликає так званий ефект їх акумуляції, що характеризується різким посиленням їх дезорганізуючого впливу на владу, внаслідок чого може виникнути параліч державного управління та загострення конфліктів.

В політології існує декілька теорій політичного розвитку, які можна звести до двох альтернативних концепцій: концепції модернізації і концепції залежного розвитку.

Концепція модернізації стверджує, що зараз у світі відбувається перехід від традиційного суспільства до сучасного. А моделлю останнього є західна цивілізація. Тому процес розвитку усіх інших країн треба зводити до упровадження західних політичних, економічних, культурних цінностей, інституцій, зразків поведінки. Базується таке уявлення на розумінні суспільного розвитку як єдиного, універсального для усіх країн та народів, процесу, що визначається діями загальних закономірностей. Хоча при цьому визнається, що перехід до західної моделі в різних країнах має свої специфічні відмінності, обумовлені їх географічними, політичними, культурними, релігійними, економічними особливостями.

В свою чергу, концепції політичної модернізації можна поділити на дві групи: ліберальні теорії політичної модернізації та консервативні теорії політичної модернізації. Ліберальні теорії розглядають політичну модернізацію як процес, який йде одночасно та паралельно з економічною, соціальною і духовною модернізацією. Але усе ж таки треба визнати, що дійсність більш відповідає консервативним теоріям, за якими модернізація у відсталих країнах, оскільки там слабка економіка і нерозвинуті політичні інститути, може здійснюватися тільки у формі відповідного, наприклад авторитарного, політичного режиму. Іншими словами, найчастіше власне політичної модернізації в такого роду країнах насправді не відбувається, хоча взагалі суспільство може модернізуватися в інших сферах, в першу чергу, в технологічній та економічній.

Концепція залежного розвитку виникла як альтернатива концепції модернізації з метою виявлення дійсних причин відставання країн «другого» та «третього» світу від індустріально розвинених країн. Найчастіше головною причиною відставання таких країн визнається їх структурна залежність та прихована експлуатація від економічно розвиненої частки світу. Здійснюється це як у вигляді вивозу отриманих в відсталих країнах доходів, так і у формі асиметричного обміну матеріальними цінностями та інформацією. Внаслідок всього цього останні потрапляють в структурну залежність від індустріально розвинених країн, що й визначає односторонність та негативну своєрідність їх технологічного та економічного розвитку. Суттєво, що при цьому відсталі країни фактично втрачають свій державний суверенітет.

Зазначимо, що оскільки соціально-економічне відставання країн другого та третього світу фактично консервуються розвиненими державами, оскільки тут блокується і розвиток демократії, а отже відбувається відчуження громадян від політики, внаслідок чого виникають різного роду соціальні і політичні конфлікти, а також формуються терористичні рухи. Взагалі, найбільш адекватною політичною формою залежного розвитку є демократичні за формою, але авторитарні за змістом маріонеточні режими, псевдодемократичні поліцейські держави, що широко використовують кланову солідарність, неконкурентні або полуконкурентні вибори, маніпулювання масовою свідомістю і електоральною поведінкою, підкупи політичних і етнічних еліт, репресії проти опозиції та таке інше.

В цілому, досвід історичного розвитку, що був накопичений після появи теорій модернізації і залежного розвитку, дозволяє зробити висновок, що ні одна з цих альтернативних концепцій не є універсальною, яку можна застосувати до усіх країн. Але їх можна використовувати для вирішення окремих задач розвитку в цих країнах. Наприклад, теорії модернізації мають певний позитив з боку пропаганди тих політичних цінностей (правова державність, політична активність громадян, конкурентні вибори, соціальна та політична справедливість тощо), до реалізації яких вони закликають. В свою чергу концепції залежного розвитку багато в чому розкривають причини існування відсталості та архаїчних форм політичного життя, визначають структурні фактори, що блокують демократичний розвиток і консервують різницю між індустріально розвиненими державами та рештою світу.

11.3. ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.

Найбільш помітною тенденцією сучасного світового політичного процесу є процес глобалізації, змістом якого є всебічна інтеграція усіх країн світу в технологічній, інформаційній, культурній, економічній та політичній сферах. Підкреслимо, що взагалі така тенденція існувала завжди, але найбільш радикально вона проявила себе двічі. Перший раз у період з середини ХІХ сторіччя до початку Першої світової війни. Саме тоді виявилось, що світова торгівля зростає швидше, ніж світове виробництво, що підштовхнуло інтеграційні процеси і в інших сферах життєдіяльності суспільства. Наприклад

на початку XX сторіччя виникли перші світові міжурядові (Всесвітній поштовий союз, Всесвітній союз електрозв'язку) та неурядові (Червоний хрест) організації. Почали проводитися міжнародні спортивні змагання, що викликало до життя Олімпійський рух та міжнародні спортивні федерації.

Але найдужче глобалізація вплинула на політичну сферу, оскільки за формуванням світової економіки почала стрімко розвиватися саме світова політика, що природнім чином відбилося на зміні сутності міжнародних відносин. Не випадково саме тоді відбулися міжнародні конференції, на яких обговорювалися питання запобігання війнам та військовим конфліктам, співробітництва держав, удосконалення норм та принципів міжнародного права.

Підкреслимо, що вже на той час процеси глобалізації проходили під потужним впливом ліберальної політичної ідеології, яка теоретично обґрунтовувала необхідність економічної свободи не тільки на національному рівні, а й на світовому. Тим самим ця ідеологія намагалась вплинути на розвиток взаємозалежності та інтеграції політики і економіки різних країн. Хоча треба звернути увагу і на те, що поряд з лібералізмом існували і інші політичні ідеології, які обґрунтовували необхідність глобалізації тим, що саме цей процес працює на досягнення певних політичних цілей. В першу чергу це стосувалося марксизму, для якого економічна глобалізація світу була головною передумовою соціально-політичної трансформації суспільства.

Зазначимо, що перша хвиля глобалізації усе ж таки закінчилася катастрофою у світовому масштабі, а саме Першою світовою війною. Багато в чому це пояснюється тим, що на той час система міжнародних відносин характеризувалася виключно як система балансу сил. Але така організація відносин край мінлива та нестійка, оскільки на неї впливають постійні зміни у співвідношенні сил між окремими державами та їх коаліціями. Інакше кажучи, принцип балансу сил в міжнародній політиці є механізмом постійного відтворення військових конфліктів, одним із наслідків чого і була Перша світова війна.

При цьому треба підкреслити, що саме на той час прогрес військової техніки та зброї так пішов уперед, що зробив війну дуже небезпечною для подальшої історії людства. Хоча політики це й не усвідомили одразу, що відбулося, наприклад, на сумній долі такої міжнародної організації як Ліга Націй, головною метою діяльності якої була інтеграція світового суспільства. Але ця мета так і не була досягнена, оскільки держави усю першу половину XX ст. намагалися захистити власні національні ринки від закордонної конкуренції. А це породжувало дезінтеграційні процеси, які, до речі, лише посилилися після Другої світової війни. Тому навіть створення Організації Об'єднаних Націй, яке повинно було стимулювати світову економіку за допомогою таких міжнародних економічних інститутів як МВФ, Всесвітній Банк та ін., не дало очікуваних результатів. До того ж світ після війни виявився ще й розколотим за політико-ідеологічною та соціально-економічною ознаками на два блоки.

Передумови нової хвилі глобалізації почали формуватися наприкінці 50-х рр. минулого сторіччя, коли почала розгортатися науково-технічна

революція, що охопила не тільки матеріальне виробництво, а й інші сфери життєдіяльності суспільства, в першу чергу, транспорт, інформатику, телекомунікації. У повній же мірі ця хвиля виявила себе у 90-х рр., коли здійснилася лібералізація як світової економіки в цілому, так і національних економік окремих країн. Наприклад, якщо на початку 60-х рр. в країнах з відкритою економікою проживало 20% населення світу, то на початку XXI ст. цей показник досяг 87%.

Зростання рівня економічної взаємозалежності, поява та рост транснаціональних корпорацій, за одночасним послабленням урядового контролю відносно їх дій, призвели до суттєвих змін в світовій політиці. Наприклад, держави втратили здатність повністю контролювати економічний обмін і разом з цим втратили монопольну роль головного суб'єкта міжнародних відносин, повноправними учасниками яких стали транснаціональні компанії, неурядові організації, окремі міста та інші територіальні громади, різні промислові, торгівельні і інші підприємства та навіть окремі індивіди. Це вже не говорячи про те, що до традиційних політичних, економічних та військових відносин між країнами додалися численні зв'язки між релігійними, професійними, профспілковими, культурними, спортивними та діловими колами, ролі яких в окремих випадках навіть почали переважати зв'язки традиційні.

В цілому «друга хвиля» глобалізації дада наступні наслідки. По-перше, зросли вплив економічного потенціалу недержавних акторів (транснаціональних компаній) та потреба в незалежній реалізації цього потенціалу в світовій економіці. По-друге, здійснилося витискування недержавними акторами більшості держав з позицій головних системоутворюючих елементів системи міжнародних відносин; по-третє, багато в чому щезла різниця між внутрішньою та зовнішньою політикою держав. По-четверте, відбулася «економізація» політики та закріплення фактичної нерівності держав як акторів міжнародних відносин. По-п'яте, виникли умови, за яких «геоекономічна» та «геофінансова» влада почала диктувати світу свої правила гри, створюючи свого роду законодавчу базу неоліберальної глобалізації. При цьому, геополітична теорія їх виправдовує, військова компонента захищає, а дипломатія взагалі перестає бути особливим мистецтвом, а перетворюється на технічного виконавця з оформлення реального економічного перерозподілу світу.

Отже глобалізація виявилася дуже суперечною за своїми наслідками, серед яких можна виокремити наступні протиріччя:

- протиріччя між загальнолюдськими інтересами у взаємозалежному світі та етнічними (національними) особливостями різних регіонів;
- протиріччя між глобалізацією та прагненням до ідентичності і самовизначенню народів, соціальних спільнот і особистостей;
- протиріччя між громадянським устроєм, який існує у країні, та «природним станом», який виникає в межах міжнародних відносин.

Аналіз вказаних протиріччя доводить, що глобалізація викликає втрату політичної влади національними державами, котрі, як стверджують

політологи, становляться дуже малими для вирішення великих життєвих проблем і дуже великими для вирішення малих проблем. Дійсно, існуючі сьогодні нації-держави руйнуються такими проявами транснаціональності і глобалізму як формування міжнародних фінансових ринків, інтернаціоналізація бізнесу та капіталу, поява глобальних відкритих інформаційних мереж, як самовизначення нових націй в межах старих та зростання мобільності населення та таке інше. Сьогодні навіть виникла парадоксальна ситуація, коли глобалізація, з одного боку, підвищує вимоги до політиці національної держави, а, з іншого, суттєво звужує його можливості.

Зазначимо також, що глобалізація породжує немалі соціальні проблеми. Наприклад, саме вона призводить до закриття підприємств в розвинених та їх відкриттю в нерозвинених країнах, оскільки там дешева робоча сила. Це, в свою чергу, породжує безробіття та можливості кризи соціальних держав. Природно, що на цьому ґрунті виник рух антиглобалістів, який в дійсності за свою суттю захищає привільований економічний стан своїх країн.

Таким чином, політичні наслідки другої хвилі глобалізації виявилися неоднаковими та навіть протилежними. Інакше кажучи, економічний та політичний розвиток світу у 90-х рр. одержав різну спрямованість. Якщо в економіці спостерігалось зростання взаємозалежності і інтеграції між країнами, то у політичних відносинах світ став менш стабільним і більш хаотичним. Не випадково, що після закінчення «холодної війни» та дезинтеграції біполярної системи міжнародних відносин нова структура міжнародної політичної системи так і не склалась. Викликане процесами економічної глобалізації послаблення влади національних урядів не доповнилося зростанням ролі міжнародних інституцій. Наприклад, за роки, що спливали після холодної війни, так і не була почата давно очікувана реформа ООН, а тому ця головна міжнародна організація сучасного світу неспроможна виконувати свої регулюючі функції. Як внаслідок цього вона втратила більшу частину свого авторитету.

Пояснити такий складний характер підсумкованого результату глобалізації можна наступним чином. Хоча глобалізація – це взагалі об'єктивний історичний процес, який в принципі спроможний приймати різні форми, але це ще й політика, яка спрямована на використання цього процесу в інтересах однієї (США) або декількох (Захід) країн. Саме тому її досягнення у 90-х рр. були пов'язані з такими чинниками, як рекомендації МВФ та Всесвітнього банку. Ці рекомендації будувались на засадах ідей економічного неолібералізму і були спрямовані на руйнацію бар'єрів у світовій торгівлі та руху іноземних інвестицій. Більшість держав світу тоді опинилися перед дилемою: прийняти ці рекомендації чи опинитися серед так званих країн-ізгоїв. Такий варіант глобалізації був прийнятний для найбільш розвинених в економічному та технологічному відношеннях країн, що прагнули зберегти та забезпечити своє домінування також і у політичній сфері. З усього цього можна зробити висновок, що вже настав час почати приводити глобальну політику у відповідність до глобальної економік. А зробити це можна лише відмовившись від неоліберальних принципів. Це допоможе знайти вирішення назрілих гуманітарних і соціальних

проблем, а може й забезпечити усім народам право на достойне життя та культурну і цивілізаційну самобутність.

11.4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ.

Коли мова йде про політичні процеси, то однією з найважливіших задач їх аналізу є політичне прогнозування, тобто науково обґрунтоване судження про вірогідні стани політичної системи та її окремих елементів в майбутньому, а також про можливі шляхи їх досягнення. Підкреслимо, що в останній час різко зросла потреба саме в якісному прогнозуванні і тому не дивно, що воно перейшло до переліку професійних занять із своїми методиками дослідження, своєю історією, своїми авторитетами.

Першими історично відомими інструментами довгострокового прогнозування були літературні твори про майбутнє, утопії та антиутопії – від творів Платона, Т.Мора, Т.Кампанелли до Дж.Оруелла. В окрему підгрупу літературного прогнозування можна виокремити наукову фантастику XIX – другої половини XX ст. Класичними фантастами-прогнозистами є Ж.Верн та Г.Уеллс. У другій половині XX ст. з'явилась ціла плеяда талановитих фантастів-футурологів, серед яких можна побачити І.Єфремова, А.і Б. Стругацьких, Ст.Лема, А.Азімова, А.Кларка, Р.Шеклі та інших. Ще один різновид літературного прогнозування – це наукова публіцистика у жанрі «роздуми про майбутнє» (future studies). Автори цих праць – люди добре ознайомлені з сучасними проблемами і тому здатними більш-менш вдало передбачати майбутнє.

Значним етапом в змістовному прогнозуванні майбутнього є праці, що стосуються сучасної фази соціально-економічного розвитку, яка отримала назву постіндустріального інформаційного суспільства. Тут, в першу чергу, мова йде про класичні дослідження Д.Белла та Дж. Гелбрейта.

Історію становлення сучасної практики наукового прогнозування можна продемонструвати також на прикладі так званого Римського клубу. Ця інституція, що виникла у 70-х рр. XX ст. об'єднала багатьох відомих на той час вчених, бізнесменів та політиків, що вже само по собі було вдалим кроком. Дослідження клубу, що відображені в таких широко відомих працях як «Межі росту», «Людство у зворотньому пункті», «Оновлення світового економічного порядку», «Цілі людства» та ін., дуже швидко продемонстрували евристичну і практичну цінність такої форми прогностичної діяльності.

Поряд зі згаданими формами прогнозування поступово почали виникати такі наукові методи передбачення майбутнього, які можна було використовувати як специфічні технології не окремими талановитими дослідниками, а широким загалом практиків. Першою технологічною методикою прогнозування, розробленою ще у 50-х рр., став метод «Дельфи». Потім з'явилися такі методи як «метод перехресної кореляції», метод типу «ПАТТЕРН», метод сценування, метод «форсайт» та багато інших.

Аналізуючи результати прогнозування майбутнього, що були отримані за допомогою різних методів та методик не можна не побачити, що усі вони несуть ознаки національних пріоритетів. Так, наприклад, в дослідженнях американських вчених майбутнє має американоцентричні характеристики, за якими США – незмінний лідер світового розвитку, а глобалізації взагалі немає ніяких альтернатив. Окрім цього, світ розвивається минуючи катастрофічні можливості, що забезпечується саме США. Європейське політико-економічне прогнозування базується на європоцентризмі, який відстоює ідею наднаціональності, де інтереси об'єднаної Європи вищі за інтереси окремих націй. Японські прогнози, природно, базуються на японоцентризмі. Те ж саме ми можемо побачити у прогнозах вчених інших досить могутніх країн – Китаю, Індії, Росії. Інакше кажучи, в міжнародних прогнозах ми завжди можемо побачити так званий «національний уклін», що треба обов'язково враховувати, спираючись на ті чи інші футурологічні дослідження.

Якщо подивитися на діяльність прогнозування, в першу чергу політичного, більш детально, то можна побачити, що її типологія будується за різними критеріями в залежності від цілей, задач, об'єктів, проблем та т.і. Але завжди базовим критерієм визначення його цінності є відповідь на питання «Для чого розробляється прогноз?». Відповідно до цього розрізняються два типи політичного прогнозу – пошуковий та нормативний. Пошуковий прогноз – це визначення на основі існуючих тенденцій можливих станів політичного об'єкту в майбутньому. Такі прогнози виконують функцію визначення проблемних вузлів і часто публікуються в політологічній літературі. Нормативний прогноз – це визначення шляхів і термінів досягнення можливих станів політичних явищ, які розглядаються в якості цілей. Саме нормативне прогнозування є передумовою політичного управління, оскільки допомагає напрацьовувати рекомендації відносно підвищення якості тих чи інших рішень.

За критерієм впливу прогнозу на об'єкт прогнозування виокремлюються самоздійснюванні та самоспростовуючі прогнози. У першому випадку прогноз так впливає на об'єкт, що він здійснюється навіть за відсутності реальних передумов для цього. У другому випадку прогноз не здійснюється завдяки саме тому, що він був сформульован у вигляді негативного сценарію і це підштовхнуло політичні сили до відповідних дій.

За критерієм терміну упередження, на який розрахован прогноз, розрізняють оперативні (до одного місяця), короткотермінові (до одного року), середньотермінові (зазвичай до п'яти років), довготермінові (на термін вище п'яти років і десь до двадцяти років) прогнози. Зазначимо, якщо політичні процеси вирізняються високою динамікою, то прогнози краще будувати не по якісному критерію, а за терміном. Саме тому у політології і переважають оперативне (найближчі наслідки політичних рішень) і короткотермінове прогнозування.

Безпосередньо за критерієм об'єкту політичного прогнозування наука розрізняє два напрями прогнозування - внутрішньополітичне і зовнішньополітичне. Перший напрям охоплює весь зміст внутрішньої політики.

Нагадаємо, що внутрішня політика - це увесь спектр взаємовідносин між класами, націями, територіальними, релігійними, культурними та іншими соціальними спільнотами. Це також духовна форма цих взаємовідносин - політичні погляди, ідеї, настрої, забобони, політичні програми, політичні принципи та таке інше. Складний характер усього цього робить особливо актуальною необхідність передбачення розвитку цієї сфери з метою оптимізації її управління.

Необхідно розрізнити два аспекти в прогнозуванні внутрішньої політики. Перший з них пов'язан з прогнозними оцінками конкретних політичних подій. Цей аспект має прикладне значення і на практиці зазвичай здійснюється у процесі самої політичної діяльності. Суб'єктом прогнозу у цьому випадку є державні та політичні органи. Другий аспект внутрішньополітичного прогнозу охоплює діяльність політичних інститутів суспільства і політичні процеси, що відбуваються в країні. Розробниками такого прогнозу є наукові колективи, що спеціалізовані на вивченні політичної системи суспільства.

Зовнішнє політичне прогнозування – це прогнози у сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики. Нагадаємо, що міжнародні відносини складаються з економічних, політичних, правових, дипломатичних, ідеологічних, культурних, науково-технічних, торгівельних, військових та інших зв'язків, що виникають між державами, народами, соціальними спільнотами, партіями, громадянськими організаціями і навіть окремими особистостями, що діють на міжнародній арені. Саме на основі політичного прогнозу формулюється оцінка загального стану в світі, регіоні, державі, вивчаються тенденції, напрями розвитку та фактори, що їх визначають. Зазначимо, що в прогнозуванні міжнародних відносин насамперед розглядаються відносини між державами, а вже потім – відносини між іншими учасниками міжнародного життя.

Оскільки політичне прогнозування є дуже складним видом діяльності, оскільки воно повино спиратися на систему принципів, що забезпечують більш-менш упорядкований його характер. До таких принципів належать принцип альтернативності, принцип системності, принцип безперервності, принцип верифікації. Принцип альтернативності пов'язан з можливістю розвитку політичного процесу у різних напрямках, з різними взаємозв'язками та структурними відношеннями. Альтернативність не можна плутати з вірогідним характером прогнозування, оскільки останній є лише мірою підтвердження прогнозу. Альтернатива ж спирається на припущення можливості якісно різних варіантів розвитку політичних подій. Її основною практичною задачею є відокремлення реальних варіантів від тих, що за даних обставин не можуть бути реалізовані. Принцип системності прогнозування вимагає, з одного боку, розглядати політику як єдиний об'єкт, а, з другого, як сукупність відносно самостійних напрямів прогнозування. Основним змістом принципу безперервності є вимога постійного корегування прогнозу, що обумовлено надходженні все нової і нової інформації. Принцип верифікації спрямован на вивчення вірогідності напрацьованого прогнозу. При цьому верифікація може бути прямою, опосередкованою, консеквентною (визначеною якоюсь умовою),

дублюючою та інверсною (отриманою шляхом обертання якихось аргументів на протилежні). Підкреслимо, що усі зазначені принципи не можна використовувати ізольовано, у відриві один від одного.

Наведені принципи прогнозування політичних процесів можуть бути реалізовані тільки через конкретні методи науково-прогностичних досліджень. На сьогодні ми маємо десь біля 150 методів прогнозування, які носять як загальний, так і вузько конкретний характер. Головне питання, яке виникає при використанні цих методів, полягає у визначенні спроможності того чи іншого методу для конкретної прогностичної задачі.

Якщо аналізувати методи прогнозування за критерієм рівня їх формалізації, то їх можна поділити на інтуїтивні та формалізовані. Інтуїтивне прогнозування використовується тоді, коли об'єкт прогнозу настільки складний, що врахувати вплив усіх факторів просто неможливо. У цьому випадку удаються до різних варіантів експертних оцінок – індивідуальних або колективних. Формалізовані методи прогнозування являються дієвими тільки у межах оцінки еволюційної стадії політичного розвитку, який виникає після політичного «стрибка» і який, до речі, закінчується також черговим політичним «стрибком». В цьому випадку використовуються системно-структурні методи (методи функціонально-ієрархічного моделювання, морфологічного аналізу, структурного аналізу), асоціативні методи (історико-логічний аналіз), методи випереджаючої інформації (наприклад, метод аналізу публікацій, оцінки значущості подій), метод математичного моделювання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення поняттю „політичний процес”.
2. Чим визначається таке явище як політичний процес?
3. Назвіть головні стратегії прийняття та реалізації політичних рішень
4. Якими режимами характеризується динаміка політичного процесу?
5. Які головні задачі визначає політична теорія відносно процесу політичного розвитку?
6. Які типові політичні кризи супроводжують політичний розвиток?
7. Дайте стислу характеристику такій концепції політичного розвитку як модернізм
8. Дайте стислу характеристику такій концепції політичного розвитку як концепція залежного розвитку.
9. Які основні наслідки дав процес глобалізації світового політичного процесу?
10. Розкрийте сутність основних протиріч процесу глобалізації в сучасному світі.
11. Розкрийте зміст пошукового та нормативного політичного прогнозу.

12. Дайте стисло характеристику само здійснюваним та самоспростовуючим політичним прогнозам.

13. На які принципи повине спиратися науково обґрунтування політичний прогноз?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ І РЕФЕРАТИВ

Політичний розвиток України в категорії концепції модернізації та залежного розвитку

Сучасні світові кризи та їх вплив на політичний розвиток України.

Вплив процесу глобалізації на політичний і економічний розвиток України.

Розкрийте зміст сценарію політико-економічного розвитку України, найбільш вірогідного на Вашу думку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

(Основна)

1. Гелів С.Д., Рутар С.М. Політологія. – Львів: Світ, 2001. 384 с.
2. Исаев Б.А. Геополитика: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 384 с.
3. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие / Под ред. С.А.Ланцева, В.А.Ачкасова. – СПб.: Питер, 2005. 448с.
4. Піча В.М. , Хома Н.М. Політологія. Навчальний посібник. – К.: „Каравела”, Львів: „Світ”, 2001. – 344 с.
5. Рудич Ф.М. Політологія. Підручник. – К.: „Либідь”. 2005. – 480 с.
6. Юрий М.Ф. Основы политологии: навч.посібник. К.: Кондор, 2005. – 340 с.

(Додаткова)

1. Гаджиев К.С. Геополитика. – М.: Международные отношения, 1997. – 384 с.
2. Геополитика: Підручник /А.І.Кудряченко, Ф.М.Рудич, В.О.Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
3. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: 1997. – 237 с.
4. Панарин А.С. Політологія: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2002. – 480 с.

5. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М.: Эксмо, 2004. – 640 с.
6. Погорелый Д.Е. Політологія: кредитно-модульний курс. – 4-е изд. – Харьков, 2007. – 552 с.
7. Україна в новому геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти (Кол.монографія)/ За ред.Ф.М.Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 464 с.
8. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века. – М.: Алгоритм, 2001. – 480с.